

Волошинова Марина. Номинация реалий послепохоронного этапа в говорах Восточной Слобожанщины. В статье осуществлен лексико-семантический анализ атрибутов послепохоронного этапа на материале украинских восточнослобожанских говоров. Проанализировано состояние изученности предмета исследования, установлена функциональная активность репрезентантов. В процессе исследования проведен анализ лексем, выявленных на территории восточнослобожанского ареала, в их связях с говорами других диалектных континуумов украинского языка с одинаковым или отличным для данных говоров значением. Описание предполагало сравнительный анализ современного материала с историческими источниками, в результате чего выявлено статическое и динамическое на двух временных отрезках – синхроническом и диахроническом, зафиксированы трансформационные процессы в семантике лексических единиц.

Ключевые слова: сема, номен, блюдо, говор, поминки, поминальная трапеза, восточнослобожанские говоры.

Voloshunova Maryna. Nomination of Realia of After-Funeral Period in the Patois of Eastern Sloboda. The article deals with the lexical and semantic analysis of the attributes of the after-funeral period based on the material of the Ukrainian Eastern Sloboda patois. The state of the examination of the subject of the investigation was considered; the functional activity of the revealed representatives was analyzed and defined. In her research, the author made the analysis of the lexemes found on the territory of the Eastern Sloboda area in connection with their coexistence with other patois of the dialectal continuums of the Ukrainian language with the similar or different meanings expressed in the patois under analysis. The description presupposed carrying out a comparative analysis of the modern material with the historical sources which resulted in exposing the statistic and the dynamic on the following two stretches of time, i.e. the synchronic and diachronic ones; the transformational processes which are taking place in the semantics of the analyzed lexical units were reported.

Key words: seme, nomen, dish, patois, funeral feast, funeral repast, Eastern Sloboda patois.

Стаття надійшла до редколегії
08.08.2013 р.

УДК 811.161.2'282.2(477.82)'367.625

Юрій Громик

Система дієслівних форм у поліській говірці села Липне*

Проаналізовано дієслівні форми в одній говірці з ареалу середньополісько-західнополіського пограниччя. Простежено особливості дієслівного формотворення на прикладі інфінітива, теперішнього, минулого, майбутнього часів, наказового та умовного способів, діеприкетників, діеприслівників. З'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі. Проаналізовані явища дієслівної словозміни в основному кваліфіковано як морфологічні інновації фонетичного, рідше аналогічного походження. Морфологічних архаїзмів виявлено небагато. Ареал аналізованих явищ дієслівної словозміни продовжується в інших північноукраїнських говірках.

Ключові слова: говірка, словозміна, дієслово, словоформа, флексія, граматична аналогія, фонетична інновація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення системи дієслівної словозміни на матеріалі кожного українського говору потрібне для повного уявлення про українську систему дієслівного формотворення.

Говірка села Липне розташована в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя, проте на всіх мовних рівнях домінують ознаки, релевантні для середньополіського діалекту.

Мета дослідження – максимально повне виявлення та аналіз діалектних відмінностей у системі дієслівних форм у говірці села Липне.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У говірці с. Липне оформлення інфінітива конкретним суфіксом залежить від характеру кінцевого звука дієслівних

© Громик Ю., 2014

* Село Липне (місцеві варіанти назви – *Ліпни*, *Ліпн'ї*) належить до Ківерцівського району, Волинської області.

основ. Закриті інфінітивні основи незалежно від характеру кінцевого приголосного поширені суфіксом *-ти*: *пикті, стирихті, нисті, пудмисті, бйіхти, привисті, ривті, спасті, хрупті, русті, грибті, грісти* та ін. Зворотні дієслова цього типу послідовно оформлені за допомогою частки *-са*: *наривтіса, спиктіса, спастіса, зрустіса, зйітіса, стирихтіса, знистіса, грибтіса, зб'іхтіса, зйістіса, грістіса* та ін.

У випадку відкритих інфінітивних основ простежено суфікс *-т'*: *худіт', нусіт', писат', сказат', мал'уват', брат', дат', с'адат', стуйат', лижат', кусіт', гр'ім', купат', ткат', сукат', пускат'*. В інфінітивах зворотних дієслів із відкритими основами простежено результат асиміляції суфіксального *-т'* та початкового свистячого частки, а також ствердіння виниклої в такий спосіб свистячої африкати: *диві́ц:а, смійа́ц:а, стріча́ц:а, нарубі́ц:а, нахуди́ц:а, бі́ц:а, вбира́ц:а, мі́ц:а, вруді́ц:а, диржа́ц:а, дужида́ц:а, вдива́ц:а, мо́н'ац:а, зйі́хац:а, зйі́дац:а, згріза́ц:а, нагр'і́ц:а, мулі́ц:а, впусти́ц:а, вину́ц:а* та ін.

У формах 1 особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни відсутнє зумовлене перехідною йотовою палаталізацією чергування передньоязикових [д], [т], [з], [с] із шиплячими: *сид'у́, худ'у́, блуд'у́, вуд'у́, буд'у́, йі́з'д'у́, крут'у́, кут'у́, лит'у́, тримт'у́, хрис'т'у́, мус'т'у́, спус'т'у́, свис'т'у́, чіс'т'у́, вуз'у́, лаз'у́, нус'у́, кус'у́, крас'у́, прус'у́, му́с'у́*, такі структури – результат вирівнювання дієслівних основ теперішнього часу: *худ'у́, бо ходи́ш, ходи́т', ходи́м, ходи́те, ход'ат'*. Зворотні дієслова обох дієвідмін у формах 1 особи однини мають частку *-са*: *пишу́са, чию́са, пасу́са, пичу́са, стрижу́са, гризу́са, вуду́са, буду́са, куту́са, хрис'т'у́са, мус'т'у́са, чіс'т'у́са, вуз'у́са, нус'у́са, крас'у́са, прус'у́са* та ін.

У 2 особі однини дієслова I дієвідміни закінчення *-еш* засвідчують лише в наголошеній позиції: *нисе́ш, визе́ш, виде́ш, пасе́ш, пиче́ш, стриже́ш, мите́ш, ч:еш, сиче́ш, хрупе́ш, гризе́ш, бире́ш, да́йеш* та ін. Натомість у ненаголошеній позиції представлено фонетично зумовлене закінчення *-иш*, що відображає підвищення артикуляції ненаголошеного [е] до [и]: *піи́иш, клі́чиш, че́иш, ка́жиш, р'і́жиш* та ін.; після [й] у ненаголошеній флексії виявлено розвиток [е] > [і]: *чита́йиш, мал'у́йиш, слуха́йиш, дму́хайиш, с'ада́йиш, гр'і́йиш, купа́йиш, пуска́йиш* та ін. У зворотних дієсловах представлено результат регресивної асиміляції за способом творення [шс] > [с:] і наступного стягнення подовженого шиплячого: *виде́са, пасе́са, пиче́са, вине́са, стриже́са, гризе́са, бире́са, да́йе́са, смійе́са, піи́иса, че́и́са, р'і́жиса, мал'у́йіса, слуха́йіса, гр'і́йіса, купа́йіса* та ін.

У 3 особі однини у формах зворотних дієслів засвідчено наслідок асиміляції флективного сегмента *-т'* та початкового свистячого частки, а також ствердіння виниклої в такий спосіб свистячої африкати: *виде́ц:а, вине́ц:а, нисе́ц:а, пасе́ц:а, пиче́ц:а, ч:е́ц:а, сиче́ц:а, гризе́ц:а, смійе́ц:а, да́йе́ц:а, во́диц:а, бу́диц:а, блу́диц:а, кру́тиц:а, ко́тиц:а, хри́стиц:а, но́сиц:а, кра́сиц:а* та ін. У дієсловах I дієвідміни в ненаголошеній флексії відображено ще й підвищення артикуляції [е] до [и], після [й] – до [і]: *піи́иц:а, че́и́ц:а, ка́жиц:а, р'і́жиц:а, гра́йіц:а, мал'у́йіц:а, слуха́йіц:а, гр'і́йіц:а, купа́йіц:а* та ін. У таких словоформах можливе стягнення [ц:], як-от: *пасе́ца, пиче́ца, ч:е́ца, гризе́ца, да́йе́ца, кру́тица, діви́ца, кра́сица, че́и́ца, гра́йіца, слуха́йіца, гр'і́йіца* та ін.

У формах 1 особи множини теперішнього часу дієслова I дієвідміни мають закінчення *-ем* лише в наголошеній позиції: *виде́м, нисе́м, ч:ем, гризе́м, стриже́м, бире́м, да́йе́м* та ін.; у ненаголошеній позиції через підвищення артикуляції [е] до [и], після [й] – до [і] дієслова I дієвідміни оформлені за допомогою флексій *-им, -і́м*: *піи́шим, ка́жим, че́шим, клі́чим, р'і́жим, чита́йім, мал'у́йім, слуха́йім, дму́хайім, с'ада́йім, гр'і́йім, купа́йім* та ін. Закінчення *-им* представлено й у дієсловах II дієвідміни: *ходи́м, во́зим, лазі́м, но́сим, чі́стим, ко́сим, про́сим* та ін. Форми зворотних дієслів поширює частка *-са*: *виде́мса, гризе́мса, бире́мса, піи́шимса, р'і́жимса, мал'у́йімса, слуха́йімса, гр'і́йімса* та ін.

Форми 2 особи множини засвідчують флексію *-ете* лише в наголошеній позиції в дієсловах I дієвідміни: *виде́те, нисе́те, ч:е́те, гризе́те, стриже́те, стиріже́те* та ін. У решті дієслів I дієвідміни представлено фонетичні варіанти цієї флексії *-ите, -і́те*: *піи́шите, ка́жите, р'і́жите, мал'у́йіте, слуха́йіте, дму́хайіте, купа́йіте* та ін. У формах зворотних дієслів простежено частку *-са*, а також результат підвищення артикуляції флексійного [е] до [и]: *виде́тиса, вине́тиса, стриже́тиса, піи́шитиса, р'і́житиса, мал'у́йітиса, слуха́йітиса, купа́йітиса* та ін.

Виявлено окремі відмінності супроти літературної мови в оформленні атематичних дієслів. Форми 2 особи однини і множини засвідчують результати аналогії до відповідних словоформ дієслів I дієвідміни: *йі́се́ш, да́се́ш* та *йі́се́те, да́се́те*.

У формах 3 особи множини зворотних дієслів засвідчено асиміляцію флективного сегмента *-т'* та початкового свистячого частки з наступною депалаталізацією виниклої в такий спосіб свистячої

африкати: *виду́ц:а, вину́ц:а, нису́ц:а, пасу́ц:а, гризу́ц:а, смийу́ц:а, пішуц:а, че́шуц:а, гра́йуц:а, во́д'ауц:а, кру́т'ауц:а, ко́т'ауц:а, хри́ст'ауц:а, но́с'ауц:а, кра́с'ауц:а* та ін.

У формах минулого часу відмінності супроти літературної мови простежено лише у зворотних дієсловах. Словоформи чоловічого, жіночого родів і множини засвідчують у своєму складі зворотну частку у варіанті *-са*: *диві́вса, втумі́вса, вт'упи́вса, нахуди́вса, прусі́вса, зламáвса* та ін.; *ба́чилса, забі́лса, забу́лса, пудиві́лса, спивáлса, слухáлса* та ін.; *привстануві́лса, сходили́са, купáлса, гра́лса, малу́валса, вину́лса, зийшли́са* та ін. Натомість у формах середнього роду зворотна частка представлена в основному варіантом *-со*: *звилóсо, дужилóсо, дувилóсо, пришлóсо, далóсо, тиклóсо, спаслóсо* та ін.; ненаголошене флексійне [о] через посилення лабіалізації і підвищення артикуляції реалізується у звукові [у]: *пудиві́лусо, скриві́лусо, нахуди́лусо, нату́мілусо, зламáлусо, пуд'і́лусо, засмийáлусо, купáлусо, слухáлусо, писáлусо, нусі́лусо, прихóдилусо* та ін. Кінцеве *-о* зворотної частки, очевидно, відображає аналогію до дієслівної флексії середнього роду. Частка *-са* у формах середнього роду трапляється лише спорадично, як-от: *і худі́лусо, і прусі́лусо, а ничó так і ни на́ладилуса; дувилóса мин'і на вику́, ой пришлóсо тири́жйт'.*

Звичний, але не надто частотний так званий передминулий час, що характерний в основному для дієслів доконаного виду. Форми передминулого часу в говірці трапляються переважно у складнопідрядних реченнях із підрядними часовими: *їа вже був с хáти вихóдив, їак вунá пришлá*; у складно-сурядних реченнях, з'єднаних протиставними сполучниками: *да їа с'у мул'ітву вже бу́лá с кунцá спамитáла, áлий знов забу́лса.*

Засоби вираження майбутньої дії – синтетичні форми доконаного виду, що формально співвідносні з формами теперішнього часу, як-от: *ві́нису, пудивл'у́са, с'áдиши, вмий́йса, напи́ше, пріди́ц:а, ві́нисим, пубáчимса, зáйдите, пуслухáйїтиса, пушл'у́т', вс'áдуц:а* та ін., а також аналітичні форми недоконаного виду на зразок *бу́ду худі́т', бу́диши ба́чит', бу́де прихóдит', бу́дим ба́чиц:а, бу́дите жит', бу́дут' русі́туват'.* У формах простого майбутнього часу дієслова бути можливі наслідки синкопи – випадіння в середині слова звукосполучки [уд]: *бу́ду > бу, бу́диши > беш, бу́де > бе, бу́дим > бем, бу́дите > бете, бу́дут' > бут'.* У говірці відсутні синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду, що в літературній мові та багатьох українських говорах творяться за допомогою морфеми *-м-*.

Деякі відмінності супроти літературної мови простежено у формах наказового способу дієслів. Словоформи 2 особи однини засвідчують більшу супроти літературної мови частотність нульової флексії, яка в говірці за аналогією поширена й на багато дієслів із префіксом *ви-*: *ві́вид', ві́чин', ві́гас', ві́вал', ві́нис', ві́жин', ві́в'іс', ві́виз', ві́грис', ві́ган', ві́кос', ві́гол', ві́звол', ві́дзвон', ві́гулос', ві́гной, ві́дой, ві́стриж, ві́вїа́ж, ві́риж, ві́гуч, ві́свар, ві́вар.* У 1 та 2 особах множини ці ж дієслова за аналогією отримують флексії відповідно *-мо* та *-те*: *ві́чин'мо, ві́чин'те; ві́нис'мо, ві́нис'те; ві́жин'мо, ві́жин'те; ві́гну́ймо, ві́гну́йте; ві́ду́ймо, ві́ду́йте; ві́вид'мо, ві́вит'е, ві́ган'мо, ві́ган'те* та ін.

Дієслова з відкритими односкладовими інфінітивними коренями на [и] у формі 2 особи однини наказового способу втрачають кінцевий приголосний кореня [й]: *ни* (пор. префіксовані форми: *ві́ни, запі́, пуні́, дуні́, пи́рипі́, утпі́*), *би* (пор. префіксовані форми: *ві́би, забі́, пубі́, дубі́, пи́рибі́, удбі́, набі́*), *ми* (пор. префіксовані форми: *пумі́, зми, думі́*), *ли / л':і* (пор. префіксовані форми: *ві́ли / ві́л':і, залі́ / зал':і, зли, пи́рилі́ / пи́рил':і, налі́ / нал':і*), *ши* (пор. префіксовані форми: *заши́, ві́ши, пи́риши́*), *кри* (пор. префіксовані форми: *пи́рикрі́, закрі́, накрі́*) та ін. На форми 1 та 2 осіб множини цих дієслів уплинула граматична аналогія: *п'ім (зап'ім), п'ім' (ві́п'ім', зап'ім', пи́рип'ім')*; *б'ім (пуб'ім), б'ім' (пуб'ім', ві́б'ім')*; *м'ім, м'ім' (пум'ім')*; *л'ім / л':ім, л'ім' / л':ім' (зал':ім', ду́л'ім')*; *ш'ім' (заши'ім', пи́риши'ім', ві́ши'ім')*. Зворотні дієслова оформлені за допомогою частки *-са*, пор. форми 2 особи однини: *напи́са, пубі́са, збі́са, вмі́са, залі́са / зал':іса, заши́са, закрі́са, накрі́са*, 1 особи множини: *нап'імса, пуб'імса, зал':імса, заши'імса, закр'імса*, 2 особи множини: *нап'іц:а, пуб'іц:а, зал':іц:а, закр'іц:а* та ін.

Дієслова, що зберігають колишній тематичний суфікс *-і-*, в 1 особі множини закінчуються на *-ім*: *худ'ім, руб'ім, глид'ім, жив'ім, нус'ім, сид'ім* та ін., пор. форми зворотних дієслів: *наруб'імса, глид'імса* та ін. У 2 особі множини вони в основному мають закінчення *-ім'*: *худ'ім', ід'ім', каж'ім', нис'ім', глид'ім'* та ін., пор. форму зворотного дієслова: *глид'іц:а*; флексія *-іте* тепер фактично обмежена словоформами *худ'іте, ід'іте, пудужд'іте*.

Форми 2 особи однини, рідше множини часто поширює спонукальна частка *-но*: *приді-но*, *пустій-но*, *віпи-но*, *вміса-но*, *каж'ім'-но*, *віжсин'ти-но*.

У значенні наказового способу в 1 особі множини липенці використовують відповідні форми теперішнього та минулого часів, часто у сполученні з часткою *-но*, пор.: *вставай да йдем ду церкви; йїдим-но зівтре на базар у Кустóпол'*; *пуйїхали-но на с'їно, бо дошч зара*.

Аналітичні форми наказового способу утворюються з використанням частки *хай*: *хай принисе, хай прикаже*. Зрідка трапляється частка *нех*, мабуть, полонізм: *нех іде*.

Окрім звичайних форм умовного способу з часткою *би* (*б*), у говірці вживаний також так званий минулий умовний спосіб, що являє собою сполучення власне форм умовного способу з формами минулого часу допоміжного дієслова *бути*: *к'єб не с'є дит'а, то я вже була б давнó прупáла; вин був би йїйє шчирнів, пукá б йа пришла*.

У говірці активно вживані пасивні дієприкметники минулого часу із суфіксом *-ан-(и)*, що відповідає літературному *-ен-(ий)*: *замét'ани*, *спéчани*, *кўпл'ани*, *злóжани*, *рán'ани*, *пустáвл'ани*, *кўпл'ани*, *залáмл'ани*, *спáл'ани*, *вівирн'ани* та ін. У кінці дієслівних коренів перед суфіксом *-ан-(и)* передньоязикові [д], [т], [з], [с] зберігаються, не заступаючись шиплячими: *налáд'ани*, *схóд'ани*, *збўд'ани*, *пирисéd'ани*, *зайіз'д'ани*, *скрўт'ани*, *пирикóт'ани*, *заплét'ани*, *заплát'ани*, *змулóт'ани*, *иччís't'ани*, *пирихрís't'ани*, *вімус't'ани*, *налáz'ани*, *скóс'ани*, *знóс'ани*, *запрóс'ани*, *зарóс'ани* та ін. Суфікс *-ан-*, очевидно, постав з *-ен-* у результаті аналогії до пасивних дієприкметників із суфіксом *-н-*, похідних від дієслів з інфінітивними основами на *-а-*, на зразок *запíсани*, *скáзани*, *пиричítани*, *сплáкани*, *склéпани*, *зрўбани*, *р'ізани* та ін. Дією аналогії можна пояснити і структуру дієприкметників *замікл'ани*, *пиримéрзл'ани*: тут очевидний вплив з боку дериватів з дієслівними коренями на губний типу *пустáвл'ани*, *кўпл'ани*, *залáмл'ани*.

З пасивними дієприкметниками на *-ан-(и)* співвідносні незмінні предикативні форми на *-ан-о*: *зрóбл'ано*, *скўпл'ано*, *зйїд'ано*, *замét'ано*, *скрўт'ано*, *заплát'ано*, *запрóс'ано*, *скóс'ано*, *знóс'ано* та ін.

Кількома прикладами в говірці представлені також активні дієприкметники минулого часу з суфіксами *-ви-(и)*, *-и-(и)*: *привікши*, *віпивши*, *запўхши*, пор.: *да ти вже йак'їс' запўхши; вунї вже віпившиїа пришлиї; йа привікшиа була ду так'ей рубóти*. Субстантивований дієприкметник *в'єруїушчи / вїєруїушчи* 'особа, яка належить до протестантської церкви', очевидно, церковнослов'янізм.

Факти фіксації дієприслівників нечисленні: *сéd'ачи на ліжку так і заснўв; ни йїж лéжачи; цил'ус'їйк'ї ден' вілижит' впўкши*.

Висновок. Проаналізовані явища дієслівної словозміни в основному морфологічні інновації фонетичного, рідше аналогічного походження. Морфологічних архаїзмів виявлено небагато. Ареал аналізованих морфологічних явищ продовжується в інших північноукраїнських говірках.

Громик Юрий. Система глагольных форм в полесском говоре села Липно. Анализируются глагольные формы в одном говоре с ареала среднеполесско-западнополесского пограничья. Прослежены особенности глагольного формообразования на примере инфинитива, настоящего, прошлого, будущего времени, повелительного и условного способа, причастий, деепричастий. Выявлены факторы влияния на существование диалектных различий в исследуемой формообразовательной системе. Проанализированные явления глагольного словоизменения в основном квалифицированы как морфологические инновации фонетического, реже аналогического происхождения. Морфологических архаизмов немного. Ареал рассматриваемых явлений глагольного словоизменения продолжается в других североукраинских говорах.

Ключевые слова: говор, словоизменение, глагол, словоформа, флексия, грамматическая аналогия, фонетическая инновация.

Gromyk Yuriy. The System of Verb Forms in the Polissyan Dialect of the Village Lipno. Analysis of verb forms in a dialect of the range Middle Polissya – Western Polissya frontier. Traced the features of verbal shaping the example of the infinitive, present, past, future times, imperative and subjunctive mood, participles, gerunds. Found out the factors that influenced the existence of dialect differences in the study formotvirniy system. Analyzed the phenomenon of verb inflection is mainly characterized as morphological innovations phonetic, less analogical origin. Morphological archaisms found little. The area of the analyzed phenomena verbal inflection continues in other northern Ukrainian dialects.

Key words: dialect, inflection, verb, word form, inflection, grammatical analogy, phonetic innovation.

Стаття надійшла до редколегії
29.07.2013 р.